

ОГЛЯД СТВОРЕННЯ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОГРАМ СОЦІАЛЬНО-ЕМОЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ДЛЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У США

OVERVIEW OF THE CREATION AND IMPLEMENTATION OF SOCIAL-EMOTIONAL LEARNING PROGRAMS FOR CHILDREN OF PRESCHOOL AGE IN THE USA

У статті розкрито історію створення і впровадження програм соціально-емоційного навчання для дітей дошкільного віку у Сполучених Штатах Америки. Програми були спочатку розроблені для учнів середньої школи з метою профілактики порушень поведінки. Ґрунтовний аналіз науковців щодо впровадження програм соціально-емоційного навчання дав змогу зафіксувати позитивну динаміку формування соціально-емоційних навичок та позитивної поведінки учнів початкової та старшої школи. Отримані дані дали змогу рекомендувати програми для більш широкого застосування.

Основою для створення програм соціально-емоційного навчання стали результати досліджень нейронауки, які вплинули на виникнення моделі розвитку процесів саморегуляції Марка Грінберга і Карен Бірман, теорії диференціальних емоцій Керрола Ізарда, теорії прихильності Сюзанни Денхем та Розмарі Бьортон.

Встановлено, що програми соціально-емоційного навчання для дітей дошкільного віку мають фокусуватися саме на тих сферах розвитку особистості дошкільників, які у них активно розвиваються (когнітивні, емоційні процеси, саморегуляція). Програми соціально-емоційного навчання для дошкільників мають відрізнятися від програм для учнів початкової та старшої школи. Зміст соціально-емоційного навчання дошкільнят повинен включати формування базових соціально-емоційних навичок: дружби і гри, розуміння основних емоцій, самоконтролю, вирішення соціальних проблем під час спілкування з дорослими та однолітками.

З'ясовано, що під час впровадження програм соціально-емоційного навчання слід враховувати формування позитивних взаємовідносин між педагогами та вихованцями у спеціально створеному безпечному освітньому середовищі з низьким рівнем агресивної поведінки його учасників.

Розглянуто приклади ефективних програм SEL для дітей дошкільного віку (*The Incredible Years, the Preschool Paths*).

Ключові слова: дошкільні програми, соціально-емоційне навчання, рандомізоване

дослідження, діти дошкільного віку, педагогі, США.

The article describes the history of the creation and implementation of social-emotional education programs for children of preschool age in the United States of America. The programs were originally developed for high school students to prevent behaviour disorders.

The scientists' in-depth analysis regarding the implementation of social-emotional education programs made it possible to record the positive dynamics of the social-emotional skills formation and positive behaviour of elementary and high school students. The obtained data made it possible to recommend programs for wider application. The basis for the creation of social-emotional training programs were the results of neuroscience research, which influenced the emergence of the model of the development of self-regulation processes by Mark Greenberg and Karen Bierman, the theory of differential emotions by Carroll Izard, the theory of attachment by Suzanne Denham and Rosemary Burton.

It has been established that social-emotional training programs for preschool children should focus on those areas of personality development of preschoolers that are actively developing (cognitive, emotional processes, self-regulation). Social-emotional learning programs for preschoolers should be different from programs for elementary and high school students. The content of social-emotional education of preschoolers should include the formation of basic social-emotional skills: friendship and games, understanding basic emotions, self-control, solving social problems during the communication with adults and peers.

It was found that it should be taken into account during the implementation of social-emotional training programs, the formation of positive relationships between teachers and pupils in a specially created safe environment with a low level of aggressive behaviour of its participants.

Examples of effective SEL programs for preschool children (*The Incredible Years, the Preschool Paths*) are considered.

Key words: preschool programs, social-emotional learning, randomized study, preschool children, teachers, USA.

УДК 373.2.091.214-047.38(73)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/74.50>

Селікова Я.С.,
аспірантка кафедри дошкільної педагогіки і психології Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Динамічні зміни у суспільстві, освітні очікування посилюють вплив на дошкільну освіту щодо впровадження програм, які сприяють набуттю соціально-емоційних навичок. Ці програми готують дошкільників до навчання, формують у них здатність взаємодіяти з дітьми та дорослими, концентрувати увагу, дотримуватися встановлених правил, розпорядку дня тощо. Соціально-емоційні навички, які сформовані у старших дошкільників, передбачають позитивну адаптацію до школи, активне залучення до навчання, зменшення

проблем з проявами девіантної поведінки та психічного здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес до програм соціально-емоційного навчання суттєво зріс останніми роками, бо він супроводжується дослідницькою базою найбільш ефективних програм і практик.

Існує велика доказова база, яка підтверджує ефективність програм соціально-емоційного навчання (далі – SEL), які були використані у початковій та старшій школі у Сполучених Штатах Америки. Зокрема, можна згадати дослідження

Джозефа Дурлака і групи науковців (університет Лойола, Чікаго, 2011 р.), які провели мета-аналіз досліджень SEL, вивчили 213 шкільних універсальних програм соціально-емоційного навчання. В учнів було зафіксовано позитивну динаміку формування соціальних та емоційних навичок, ставлень, поведінки та знань в обсязі 11%. Ці результати були пов'язані з використанням науково-обґрунтованих програм SEL. Отримані результати дали змогу авторам дослідження рекомендувати програми SEL для більш широкого застосування [1, с. 405].

Марк Грінберг (Пенсильванський університет, США) вважає, що у дошкільному віці починає розвиватися багато когнітивних структур, які в подальшому розвитку особистості дитини є фундаментом для формування соціальної поведінки та самосвідомості. Навички, які педагоги формують під час впровадження програм SEL для дітей дошкільного віку мають бути базовими, початковими, які підтримують соціальний та емоційний розвиток у майбутньому житті [2, с. 150].

Дослідження Едварда Фейла і групи науковців (2009 р.) доводять, що програми SEL можуть бути унікальними важелями впливу на розвиток дітей, коли вони впроваджуються саме в дошкільному дитинстві [3, с. 100–103].

Наукові дослідження емоційних процесів, мотивації, впливу стресу, регуляції емоцій на адаптацію та соціально-емоційний розвиток особистості вплинули на включення у дошкільні програми SEL емоційних та мотиваційних факторів. Зокрема, це теорії диференціальних емоцій [4], теорія прихильності [5], моделі розвитку процесів саморегуляції [2; 6].

Отже, мета нашої статті – це узагальнити історію створення та впровадження програм соціально-емоційного навчання для дітей дошкільного віку у Сполучених Штатах Америки.

Виклад основного матеріалу. Систематичні шкільні програми для учнів з метою сприяння соціально-емоційного розвитку почали впроваджувати у 1970-х роках і зберегли інтерес дослідників і практиків у галузі освіти і зараз [2, с. 139].

Основною метою даних програм була універсальна профілактика порушень поведінки учнів школи. Для цього були розроблені освітні компоненти навчального плану та методи викладання, які сприяли розвитку позитивної поведінки дітей, формування у них соціально-емоційних навичок, які сприяють підвищенню рівня їх благополуччя, покращення успішності в школі, запобігання проблем із психічним здоров'ям у майбутньому житті. Також ці навички сприяють формуванню стійкості, зменшують ризики девіантної поведінки (вживання психоактивних речовин, антисоціальна поведінка) та емоційного стресу [7].

У дітей дошкільного віку зароджуються нейронні структури, які сприяють розвитку самоконтролю.

Вже у старшому дошкільному віці діти здатні слухати, вчитися, але водночас вони залежать від зовнішньої підтримки та керівництва дорослих у процесі регулювання їх емоційних станів та поведінки. Підтримка дорослих та управління діяльністю дітей є центральним та значущим моментом у формуванні їх соціально-емоційних компетенцій [8, с. 4].

Звичайно, що під час реалізації програм соціально-емоційного навчання слід враховувати освіту, кваліфікацію і досвід педагогів. Навчальні матеріали мають містити високоякісні програми, які враховують рівень дошкільної освіти та методики навчання. Наявна доказова база ефективних програм SEL для дошкільників враховує цілі програми, її дизайн та навички SEL, які формуються у дошкільному дитинстві [8, с. 8].

Варто розкрити сутність соціально-емоційного розвитку у дошкільному віці та його значення для розробки програм SEL. С. Денхем, Р. Бьортон [5] вважають, що дошкільний вік є періодом розвитку саме базових соціально-емоційних навичок, які закладають основу для формування в майбутньому соціально-емоційної компетентності [5].

Від трьох до шести років діти переходять у своєму розвитку від імпульсивних, егоїстичних малюків до відповідальних, соціально інтегрованих учнів початкових класів. У цей період відбувається активний соціально-емоційний розвиток дошкільників: формуються соціальні навички, опановується вміння розуміти і регулювати емоції, а також відбувається становлення самосвідомості і навичок самоконтролю.

Дошкільники вчаться систематизувати інформацію про себе та інших людей, про емоції, соціальні ролі та очікування, таким чином збільшуючи свою здатність, щоб отримати корисні знання та навички від навчання SEL та підтримку дорослих.

Соціально-поведінкові навички, їх формування є важливим аспектом SEL дітей дошкільного віку. Типові навички соціальної взаємодії виникають у віці трьох років у процесі паралельної гри (пліч-о-пліч) до розширеної спільної соціальної гри у п'ять-шість років, коли вже дошкільники навчаються ділитися іграшками, грати по черзі, поступатися, гальмувати агресивні прояви своєї поведінки [9, с. 595–597].

Через гру дошкільники розширюють знання про соціальні ролі, практикуються у спілкуванні, регулюють емоції, формують навички вирішування конфліктів. Це безперечно корисно для розвитку емоційної та когнітивної сфери дітей. Стосовно емоційного розуміння, то у віці трьох років діти можуть робити прості емоційні оцінки, тоді як до шести-семи років оцінки емоцій стають складні і враховують більш тонкі відмінності [10, с. 247].

Префронтальна кора мозку швидко росте у дошкільників у віці трьох-шести років, що

супроводжує покращення ядра області виконавчої функції, а також гальмівного контролю, переключення уваги та розвитку оперативної пам'яті. Сформованість навичок виконавчої функції впливає на здатність дітей дошкільного віку передбачати та планувати соціальну взаємодію, гальмувати імпульсивну поведінку та вчитись більш гнучко вирішувати соціальні проблеми. Дошкільники починають встановлювати причинно-наслідкові зв'язки під час соціальної взаємодії та вчать брати на себе відповідальність за управління своєю власною поведінкою [8, с. 9].

Програми SEL зосереджуються на тих сферах розвитку дітей дошкільного віку, які у них активно формуються. Програми SEL у дошкільному дитинстві можуть зменшити ризики академічних та поведінкових невдач, коли діти вступають до школи з недостатньо сформованими навичками саморегуляції та соціальної взаємодії з дорослими та однолітками.

Програми з соціально-емоційного навчання для дошкільників мають враховувати специфіку навчання дітей у цьому віці, необхідність надання зовнішньої підтримки батьків/опікунів, педагогів для контролю поведінки та регулювання соціального і емоційного досвіду дітей дошкільного віку [11, с. 339].

Враховуючи особливості психічного розвитку дошкільників, програми SEL мають відрізнятися від програм SEL для початкової школи. Зміст програм соціально-емоційного навчання для дітей дошкільного віку передбачає формування базових навичок: дружби і гри, емоційного розуміння, самоконтролю та вирішення соціальних проблем.

Структура та навчальні стратегії мають бути короткими та захоплюючими, цікавими для дітей. У програмах має бути передбачене відпрацювання навичок з метою отримання дошкільниками повторного досвіду, вправлення у навичках, можливість їх удосконалити, підтримка дорослих та їх позитивні відгуки. Для дітей дошкільного віку існує потреба у розвитку усного мовлення, словникового запасу, навичок міркувань, тобто забезпечення основи для соціально-емоційного розуміння.

Розглянемо теоретичні основи та підходи SEL у дошкільній освіті. Програми соціально-емоційного навчання спочатку виникли як стратегії лікування, а потім були запроваджені в громадах, освітніх установах та адаптовані стратегіям профілактики з метою формування компетентностей, стійкості та загального благополуччя.

До появи перших програм SEL в 1970-х роках стратегії лікування були спрямовані на розвиток позитивної поведінки дітей раннього віку. В основному ці стратегії базувалися на моделях керування поведінкою вихованців. Результати проведених досліджень зафіксували, що вихователі

дитячих садків можуть зменшити агресію та підвищити позитивну оцінку дошкільників шляхом диференційованого підкріплення бажаної поведінки засобами умовної похвали, уваги тощо [12].

Такі поведінкові стратегії управління є ефективними для покращення поведінки дітей і також є основою для деяких програм SEL (наприклад, програма «Дивовижні роки» («Incredible Years») Керолін Вебстер-Страттон, 2001 р.) [13].

Протягом наступних десятиліть розробники у програмах SEL більше почали акцентувати увагу на соціально-когнітивні змінні та саморегуляцію. Фокус на соціальних знаннях передбачав використання основ теорії соціального навчання. Теорія має певні моделі поведінкового втручання, наприклад, можна припустити, що дошкільники вчать соціальній поведінці, коли спостерігають за іншими людьми, а також наслідують їх і реагують на словесні інструкції. Таким чином, у програмах тренінгу соціальних навичок були використані такі етапи:

1) формування соціальної навички шляхом поєднання моделювання, інструкції та обговорення;

2) надання дітям можливості повправлятися у поведінці під час спілкування, попрактикувати навичку з однолітками;

3) надати фідбек щодо виконання навички, що сприяє її вдосконаленню;

4) узагальнити за допомогою підказок і підкріплення, щоб заохочувати дітей використовувати соціальні навички під час щоденного соціального спілкування [10].

Більшість програм SEL, які мають за основу теорію соціального навчання, розроблені для дітей дошкільного віку. Ці програми включають заняття, на яких педагоги використовують ляльок, картинки, різні історії для того, щоб проілюструвати основні концепції соціальних навичок, а також пояснити, продемонструвати та обговорити їх. Під час таких занять зазвичай проводять практичні дії (спільні дії, рольові ігри), які дозволяють дошкільникам вправляти соціальні навички. Педагоги надають дітям підтримку і узагальнюють навички під час взаємодій дітей у групі.

Програми SEL, які мають в основі обробку соціальної інформації, з'явилися у 80-х роках минулого століття. Ці програми наголошують на когнітивних процесах, які впливають на соціальну поведінку. Моделі обробки інформації сфокусовані на процесах прихованого мислення, під час якого відбувається поєднання *соціального сприйняття* (інтерпретація соціальних сигналів), *соціальних цілей* та *вирішення соціальних проблем*, особливо під час соціальної провокації чи конфлікту. Основна гіпотеза даної моделі полягає у тому, що затримка формування у дітей навичок обробки соціальної інформації призводить

до проблемної соціальної поведінки у майбутньому. Одна із перших таких програм SEL, яка розроблена для дітей дошкільного віку, – це програма «Я можу вирішити проблеми» (I Can Problem Solve). Метою даної програми було навчити дітей оцінювати і інтерпретувати різні сценарії соціальних проблем та генерувати їх вирішення. Навчання дітей вирішення соціальних проблем, встановлення просоціальних цілей, оцінювання і генерування відповіді, що забезпечує адаптивну соціальну поведінку, є основною метою вищезазначених програм SEL [8, с. 9].

Керрол Ізард у своїй теорії стверджував, що емоційні переживання передбачають динамічну взаємодію між нейробіологічним збудженням, когнітивним висновком та вербальним маркуванням. Досвід соціалізації значно покращує соціально-емоційну компетентність особистості, а навчитися регулювати своє емоційне збудження є вкрай важливою соціально-емоційною навичкою, яка залежить від розвитку зв'язків між збудженням та мовними і когнітивними системами контролю [4, с. 823–824].

Отже, кілька програм SEL для дошкільників фокусують свої заняття на ідентифікації та позначенні емоцій. Багато дошкільних програм мають розроблені заняття, які спрямовані на покращення регуляції емоцій шляхом зміцнення цих зв'язків. Наприклад, «техніка черепахи» використовується для того, щоб навчити дітей використовувати мову з метою регуляції сильних почуттів і вміння спрямовувати себе на певну поведінкову реакцію [14, с. 449–452].

Під час застосування цієї техніки галасливим, неслухняним дітям пропонується відійти в уявну оболонку і розслабитися, коли вихованці починають відчувати, що стають проблемними, порушують дисципліну. Дана техніка визначалася як когнітивно-поведінкове втручання (інтервенція) з метою самонавчання для керування своїми емоційними реакціями. Науковці припустили, що «техніка черепахи» підвищує здатність дітей регулювати емоції шляхом створення міцних зв'язків між нейрокогнітивними структурами контролю (мовні, виконавчі навички) та системою емоційного збудження [2; 11].

Наступна модель, яка була застосована у програмах SEL для дошкільників, – це модель прихильності та взаємовідносини педагог-вихованець. Багато дошкільних програм SEL розроблено саме для розвитку позитивних стосунків між педагогом і дітьми дошкільного віку. Теорія прихильності стверджує, що дошкільники за своєю природою вмотивовані формувати прихильність до дорослих, які піклуються про них; якщо стосунки між дітьми і дорослими є теплими і турботливими, то вони сприяють психічному благополуччю дітей, наявності почуття безпеки, що зменшує тривогу

і стрес, підвищує можливість дітей ініціювати соціальні взаємодії, ефективно керувати афективним збудженням (страждання, гнів тощо) [5].

Крім того, загальний принцип більшості програм SEL полягає у тому, що соціально-емоційний розвиток дітей дошкільного віку полегшується, коли педагоги створюють безпечне, дбайливе освітнє середовище з позитивними навичками управління та низьким рівнем агресивно-руйнівної поведінки [5].

Останнім часом програми SEL для дошкільників фокусуються на такому важливому елементі психічного здоров'я як саморегуляція. Дослідження у галузі нейронауки підвищили зацікавленість до розвитку мовних і виконавчих навичок у дошкільному дитинстві як механізмів, які пов'язані із покращеною здатністю регулювати емоційне збудження, переключати увагу, таким чином підвищувати в цілому соціальну компетентність і включення до шкільного навчання [2, с. 150].

Теоретичні моделі даних програм зосереджуються на тому, що вправлення дітей у саморегуляції і розвитку виконавчих функцій, має бути вбудоване у втручання в дошкільне соціально-емоційне навчання [15, с. 122].

Розглянемо приклади ефективних програм SEL для дошкільників, які відображають різні логічні моделі. Дані програми мають докази ефективності на основі щонайменше двох рандомізованих випробувань (досліджень), включають незалежну оцінку дослідників, окрім розробників, та оцінки педагогів, які впроваджували програми.

Програма підготовки педагогів «Неймовірні роки» (The Incredible Years) включає різні програми: для педагогів, батьків і дітей. Спочатку дана програма була розроблена для дітей у віці 4–8 років як компоненти лікування опозиційного розладу (ODD) та розладу поведінки.

Програма SEL «Неймовірні роки» базується на теорії соціального навчання, розроблена для усунення факторів ризику і захисту, пов'язаних із розвитком антисоціальної поведінки. Програма «Неймовірні роки» використовує неявний підхід до соціально-емоційного навчання, вона розроблена для допомоги педагогам покращити їх позитивні навички керування дитячим колективом, сприяє розвитку просоціальної поведінки дітей та контролю за їх агресією [13, с. 36–38].

Заняття за програмою проводяться систематично і передбачають формування п'яти навичок:

- 1) використання спеціальної похвали і уваги для підтримки позитивної поведінки дітей;
- 2) застосування стимулів для мотивації у навчальній діяльності;
- 3) ефективне структурування дітей групи для запобігання проблемам у поведінці;
- 4) використання некаральних методів для зменшення неадекватної поведінки дітей;

5) зміцнення позитивних стосунків між педагогами і вихованцями.

Програма «Неймовірні роки» включає в себе щомісячні семінари для педагогів, під час яких сертифіковані тренери презентують концепції навичок, які треба сформувати у дітей, переглядають відеозаписи моделювання, модерують групові дискусії, переглядають практичні завдання, надають консультації педагогам щодо реалізації програми [8, с. 14].

Друга дошкільна програма SEL – «Дошкільні стежини» (the *Preschool Paths (Promoting Alternative Thinking Strategies* – просування альтернативних стратегій мислення)). Навчальна дошкільна програма розроблена у 1999 році (автори – Домітрович, Грінберг, Кортес і Куше) як розширена версія навчальної програми PATHS для початкової школи. *Preschool Paths* зосереджується на формуванні базових соціально-емоційних навичок у чотирьох сферах:

1) навички дружби і просоціальної поведінки (допомога, обмін тощо);

2) емоційні знання (позначення основних емоцій, почуттів);

3) самоконтроль (використання «техніки черепахи»);

4) вирішення соціальних проблем за допомогою ефективного використання мовлення.

У комплексі програми розроблено 33 заняття (тривалість занять 15–20 хвилин) з історіями, малюнками та ляльками. Заняття проводяться як гурткова робота 1–2 рази на тиждень. Крім того, педагоги обов'язково навчають дітей стратегіям взаємодії протягом дня, щоб узагальнити отримані навички, навчають емоціям (наприклад, використання слів співчуття; допомога у розумінні власних і чужих почуттів), нагадують дітям про використання техніки «черепахи», коли вони збуджені, схвильовані, роззлучені тощо.

Дошкільна програма «*Preschool Paths*» оцінювалася в трьох рандомізованих дослідженнях *Head Start* (програма Міністерства охорони здоров'я і соціальних служб США). Діти дошкільного віку з експериментальних груп виявили високий показник залученості до навчання, соціальну компетентність, зниження агресивної поведінки. Також корисним у впровадженні даної програми було поєднання «*Preschool Paths*» з веб-програмою професійного розвитку педагогів *My Teaching Partner* [8, с. 16–18].

Впровадження програми «*Preschool Paths*» у дошкільному віці позитивно вплинуло на соціально-емоційний розвиток дітей, сформувало значно вищий рівень їх емоційного розуміння, толерантність до фрустрації, навички вирішення соціальних проблем та залучення до навчання [16, с. 1019].

Висновки. Отже, дошкільні програми з соціально-емоційного навчання для дітей

дошкільного віку у США відрізняються вектором, який спрямовується для формування соціально-поведінкових, когнітивних, емоційних або саморегуляційних процесів і навичок дошкільників. Варто сказати, що кожна з програм SEL для дошкільників сприяє адаптивному соціальному пізнанню, розвитку у дітей емоційного розуміння, емпатії та навичок саморегуляції. Ці програми підкреслюють важливу роль дорослих (педагогів, батьків/опікунів) у сприянні соціально-емоційного зростання дітей дошкільного віку. Слід зауважити, що дослідження щодо ефективності впровадження програм SEL для дітей дошкільного віку продовжуються і в 20-х роках XXI століття.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Durlak, J. A., Weissberg, R. P., Dymnicki, A. B., Taylor, R. D., & Shellinger, K. B. The impact of enhancing students' social and emotional learning: A meta-analysis of school-based universal interventions. *Child Development*, 2011 82, P. 405–432.

2. Greenberg, M. T. Promoting resilience in children and youth: Preventive interventions and their interface with neuroscience. *Annals of the New York Academy of Science*, 2006. 1094, P. 139–150.

3. Feil, E.G., Walker, H., Severson, H., Golly, A., Seeley, J.R., & Small, J.W. Using positive behavior support procedures in Head Start classrooms to improve school readiness: A group training and behavioral coaching model. *NHSA Dialog: A Research to Practice Journal for the Early Childhood Field*, 2009. 12, P. 88–103.

4. Izard, C. E. Translating emotion theory and research into preventive interventions. *Psychological Bulletin*, 2002. 128, P. 796–824.

5. Denham, S. A., & Burton, R. *Social and emotional prevention and intervention programming for preschoolers*. 2003. New York: Kluwer-Plenum.

6. Bierman, K. L., Nix, R. L., Greenberg, M. T., Blair, C., & Domitrovich, C. E. Executive Functions and School Readiness Intervention: Impact, Moderation, and Mediation in the Head Start REDI Program. *Development and Psychopathology*, 2008. 20, P. 821–843.

7. Elias, M. J., Zins, J. E., Weissberg, R. P., Frey, K. S., Greenberg, M. T., Haynes, N. M., ... & Shriver, T. P. *Promoting social and emotional learning: Guidelines for educators*. Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development. 1997.

8. Bierman, Karen L., Motamedi, M. *Social-Emotional Learning Programs for Preschool Children. The Handbook of Social and Emotional Learning: Research and Practice*. New York: Guilford. 2015.

9. Bierman, K.L., & Erath, S.A. Promoting social competence in early childhood: Classroom curricula and social skills coaching programs. In K. McCartney & D. Phillips (Eds.) *Blackwell handbook on early childhood development*. 2006. Malden, MA: Blackwell. P. 595–615.

10. Bierman, K. L. The clinical implications of children's conceptions of social relationships. In S. Shirk (Ed.), *Cognitive development and child psychotherapy*, 1988. New York: Plenum. P. 247–272.

11. Bernier, A., Carlson, S.M., & Whipple, N. From external regulation to self-regulation: Early parenting precursors of young children's executive functioning. *Child Development*, 2010. 81, P. 326–339.

12. Bierman, K.L. Peer rejection: Developmental processes and intervention strategies. 2004. New York: Guilford.

13. Webster-Stratton, C., & Herman, K. Disseminating Incredible Years series early-intervention programs: Integrating and sustaining services between home and school. *Psychology in the Schools*, 2010. 47, P. 36–54.

14. Robin, A., Schneider, M., & Dolnick, M. The turtle technique: An extended case study of self-control in

the classroom. *Psychology in the Schools*, 1976. 13, P. 449–452.

15. Ursache, A., Blair, C., & Raver, C.C. The promotion of self-regulation as a means of enhancing school readiness and early achievement in children at risk for school failure. *Child Development Perspectives*, 2012. 6, P. 122–128.

16. Nix, R. L., Bierman, K. L., Domitrovich, C. E., & Gill, S. Promoting preschool social-emotional skills with the Head Start REDI Program enhances academic and behavioral outcomes in Kindergarten. *Early Education and Development*, 2013. 24, P. 1000–1019.